

Анатолій ЛИСИЙ,

завідувач кафедри суспільно-гуманітарних наук КЗВО
«Вінницький гуманітарно-педагогічний коледж», кан-
дидат історичних наук, доцент

КОРОЛІВСЬКЕ ТУРНЕ БРАЦЛАВЩИНОЮ 1787 РОКУ

У статті йде мова про останнього короля Речі Посполитої, який після зустрічі з Катериною II в Каневі, повертався через Брацлавщину до Варшави.

Ключові слова: Станіслав Август Понятовський, Катерина II, Станіслав Потоцький, Іллінці, Дашів, Немирів, Брацлав, Тульчин, Браїлів.

У першій половині травня далекого 1787 року Тульчин готувався прийняти польського короля Станіслава Августа Понятовського, який повертався з Канева після зустрічі з Катериною II [1, с. 107]. Його мав приймати місцевий магнат, граф Станіслав Потоцький. Його володіння сягали півтора мільйони десятин земельних, лісових та інших угідь. Він мав понад 130 тисяч кріпаків. Не випадково ці володіння називали «королівством Тульчинським» [2, с. 629]. Так трапилося, що Понятовський виявився останнім польським королем.

Король в українській історії – це не чужий володар. Сприйняття короля як свого в нашій історичній традиції пов'язане передусім із Данилом Романовичем та його коронацією в середині XIII ст. Однак наші предки від середини XIV ст. і аж до кінця XVIII ст. також жили під владою королів. Здебільшого польських, меншою мірою угорських, але ці королі були володарями наших пращурів у ті часи, коли держави, до складу яких належали українські землі, не були національними [3, с. 5].

Станіслав Антоній народився 17 січня 1732 року в маєтку Вовчин, що в Брестському воєводстві [4, с. 415]. Батьками май-

бутнього короля були Станіслав Понятовський та Констанція Чарторийська. Батько короля на той час уже був мазовецьким воєводою, а його шлюб із Чарторийською лише посилив у майбутньому позицію амбітного, але не надто заможного Понятовського. Виглядає на те, що зв'язавши себе з Чарторийськими, Станіслав безпосередньо вплинув і на подальшу долю не тільки свого сина Станіслава, майбутнього короля, а й усіх його дітей, що були залучені в широкі плани фамілії Чарторийських, яка від 1730-х років стала одним з найпотужніших угруповань Речі Посполитої.

Від 1733 до 1739 р. виховувався переважно у Гданську (Польща), тимчасово в період до 1735 був разом з батьками у засланні в Кам'янці (нині м. Кам'янець-Подільський; знову відвідав це місто вже дорослим). Первісно навчався вдома, потім – у Варшавському колегіумі чернечого театинського ордену. Від 1744 р. студював логіку та математику на лекціях російського міністра у Варшаві графа Г.-К.Кейзерлінга, екс-президента Петербурзької академії наук. 1748 р. прилучився до експедиційного корпусу князя В. Рєпніна в західноєвропейському поході. Мандрував Німеччиною, Австрією, Голландією, Францією, Великою Британією. Познайомився з визначними вченими, у т. ч. енциклопедистами.

1750 р. обраний на надзвичайний сейм Речі Посполитої від Закрочимської землі, 1751 р. став полковником ланового регіменту й ломжинським комісаром Радомського скарбового трибуналу, 1752 р. виявив ораторський хист на сеймі у Гродно (нині місто в Білорусі). 1753 р. обійняв перемишльське градове староство. 1755 р. залучений до Головного Литовського трибуналу в м. Вільно (нині м. Вільнюс), за протекції рідних дядьків з роду князів Чарторийських здобув посаду стольника Великого князівства Литовського і приватне секретарство у британського посланника до Російської імперії Ч. Уільямса, власного приятеля. Зробився фаворитом великої княгині Катерини (майбутньої імператриці Катерини II). 1756 р. призначений дипломатичним представником короля Августа III Саксонського, проте у 1758 р.

імператрицею Єлизаветою Петрівною видалений із Санкт-Петербурга, де в уряді визрівали підозри у причетності молодика до політичних інтриг.

Мав депутатські повноваження, зокрема 1760 р. – від Руського воеводства, 1761 р. – од Більської землі (Підляського воеводства).

У 1764 р. з волі цариці Катерини II та прусського короля Фрідріха II Гогенцоллерна висунутий на польський престол і коронований на елекційному сеймі 7 вересня під багнетами російських підрозділів. Для себе обрав ім'я Станіслав Август, ставши володарем титулів короля польського, великого князя литовського і великого князя руського.

За угодою 24 лютого 1768 р. про підтвердження «Вічного миру» 1686 р. гарантував пільги православному й іншим некаатолицьким віросповіданням у своїй країні. Сприяв політичному і військовому реформуванню, розвитку економіки, освіти, науки, мистецтва, літератури, преси. Заснував Рицарську школу – кадетський корпус, порцеляновий завод, національний театр, монетний двір, палацово-парковий комплекс Лазенки та ін. Зібрав цінні колекції старожитностей, виробів народних промислів, малярства, скульптури, меблів, книг, нумізматики, мап. Забезпечив докладний картографічний опис теренів Речі Посполитої. Вів нотатки, широке листування (поміж адресатів – А.-С. Нарушевич, Вольтер, Дж.Вашингтон, чимало монархів).

Значною мірою спирався на зарубіжну допомогу, аби подолати збройні зазіхання Барської конфедерації 1768 р., котра, зокрема, спричинила акт безкоролів'я й проголошення монарха усунутим од влади. Відповідно визнав чинними подальші російськи, прусські та австрійські загарбання, що зрештою призвело до ліквідації його держави. Уночі 23 жовтня 1771 р. викрадений нападаниками-конфедератами, проте врятувався, наступного дня втікши від учасників замаху.

У 1787 р. на дніпровській стоянці спеціальних галер під Каневом нетривало спілкувався з подорожуючою Катериною II, запропонувавши укласти союз (для війни з Османською імперією).

сю). На її пізнішу вимогу він, один із авторів Конституції Речі Посполитої Третього травня 1791, зрікся цього акта і приєднався до Торговицької конфедерації 1792 р.

Фактично підкорився революційному рухові 1794 р., очоленому Т. Косцюшком, обмежившись декларативним універсалом із судженням про недоречність розгорнутої повстанської боротьби та закликом не слухати «оманливих мрійливих обіцянок». Зрештою посередничав у капітуляції Варшави перед О. Суворовим. Після придушення тогорічних визвольних змагань, за наказом Катерини II, конвойований до Гродна. 25 листопада 1795 р. детронізований. Навесні 1797 р. на запрошення імператора Павла I загостював у петербурзькому Мармуровому палаці, перебував на інавгурації царя в Москві.

Нагороджений орденами Білого орла (1755), Чорного орла (1764), св. апостола Андрія Первозванного з діамантами (1787), удостоєний почесного членства академії наук у С.-Петербурзі (1777), член академії наук у Берліні (1791).

Помер 12 лютого 1798 р. у м. С.-Петербург. Похований там само в костьолі Святої Катерини, однаке прах за радянських часів зазнав поневірянь і пљондрування: 1938 р. на прохання польського уряду домовину перенесено на Берестейщину, до Вовчина, пізніше віднайдені у зруйнованій каплиці рештки як вірогідні фрагменти останків власті СРСР передали Польщі (врочистий погреб одправлено 1995) [6, с. 611, 6-А].

Монарху доводилось бувати і на Вінниччині, тодішньому Брацлавському воєводстві. Збереглося повідомлення про те, що Марцін Грохольський (володар П'ятничан і Стрижавки) у 1781 р. в обох садибах приймав Станіслава Августа. Для увічнення пам'яті про перебування короля в П'ятничанах (19.XI) заклали тоді ж в'їзну липову алею. В цей приїзд король відвідав в Яневі (Іванів Калинівської громади) католицький монастир ордену бернардинів [7, с. 141].

Після Канева по дорозі в ojczyznu король робив зупинки у місцевих магнатів. Його шлях пролягав через Тетіїв, Ставище, Білу Церкву, Дашів, Іллінці, Жорнище, Немирів, Брацлав. Влас-

ник Дашева граф Плятер у пориві вірнопідданства навіть перейменував частину містечка на Аугустополь [1, s. 283].

У Брацлавському воєводстві його чекала зустріч зі Станіславом Потоцьким. Спочатку він заїхав в Немирів. Тут його урочисто вітали, салютуючи з гармат. Представник графа показав королю ткацькі мануфактури, публічну бібліотеку і гордість графа – кадетський корпус: військову школу для шляхти.

17 травня 1787 року, о 9-й ранку король рушив до Тульчина. За півмилі від міста його зустрів граф Станіслав Потоцький. Він слабував і йому напередодні двічі пускали кров. Графа супроводжував брацлавський каштелян Марцін Грохольський, підचाший коронний Чацький, генерал артилерії князь Сапега та інші.

У Тульчині короля вітали місцеві євреї на чолі з рабином, а перед палацом – графиня Жозефіна Потоцька, жінка Грохольського, родичка графа жінка Северина Потоцького Ганна-Теоділія із дому Сапегів, графиня Чацька (із дому Потоцьких), графиня Мощенська (із дому Свейковських), графиня Холоневська (із дому Рушевських).

У день приїзду короля відбувся урочистий обід на 150 осіб. За обідом були присутні король, родина графа Станіслава Потоцького, брацлавські сановники, сенатори, дами. Після обіду був влаштований концерт Teodore Ferrari, славного музиканта (колишнього кріпака з сусіднього села Копіївки, якого до навчання музиці за кордоном звали Федір Ковальчук), після якого грали французьку і польську комедії. Їх виконувала ясновельможна пані wojewodzina з вишуканими дамами і кавалерами. Після закінчення комедій та італійської опери, з'явилася чудова ілюмінація з усіх мансард квадратного двору з кількома тисячами масляних ламп. У фіналі видовища було виставлено піраміду з монограмою ордена Св. Станіслава, прикрашену чудовим світлом. Наступними була асамблея зі стріляниною з гармат і сильною ручною стрільбою, які тривали до третьої години ночі.

Наступного дня, 18 травня 1787 року прийом короля продовжувався комедіями і балами аж до 5 години ранку. 19 травня після обіду всі мали їхати до лісу, що знаходиться за півмилі від

палацу, облаштованого на кшталт англійського саду, кажуть, що місце дуже гарне. Потім вирушили до театру, який був ілюмінований. Ввечері того ж дня, в маєтку було відкрито нову будівлю – «oregnauz» у новому архітектурному стилі за проектом архітектора Лакруа. Хоча запланована на цей день оперна вистава не відбулася (більша частина акторок захворіла) подію супроводжувало виконання італійської і турецької музики капелою з «virtuoso» Феррарі на чолі.

Король перебував у Тульчині з 17 по 20-е травня 1787 року. На честь перебування короля граф звів у центрі міста колону з написом про відвідини, а мешканцям Тульчина, що жили в радіусі «12 тисяч ліктів» або 1 милі від неї, дарував волю. Нині пам'ятна колона розташована на території Тульчинського краєзнавчого музею [2, с. 178; 5, с. 47].

Потім монарх спеціально завернув до Браїлова, щоб познайомитись з художником-монахом Яном Прагтлем і його роботами. Король був на месі, потім оглянув костюл і кляштор трінітаріїв [7, с. 596].

Останній володар Речі Посполитої, польський король та великий князь литовський і руський Станіслав Август Понятовський був заручником долі. Із перспективи сьогодення дуже легко дати йому таку малоприємну характеристику. Знаємо його думки – як приватні, так і публічні. Врешті знаємо про його перемоги та поразки. Тоді чому він є заручником? А якщо є, то де саме та в'язниця чи вороги, що взяли короля в полон? Відповідь проста – історія. Історія його життя.

Список використаних джерел і літератури:

1. Podroz krola Stanislawia Augusta do Kaniowa w r. 1787. Wilno, 1860. 290 s.
2. Історія міст і сіл УРСР. Вінницька область. Київ, 1972. 778 с.
3. Див.: Віталій Михайловський. Наші королі. Reges Nostri. Володарі та династії в історії України (1340 – 1795). Київ, 2022. 432 с.

4. Michalski J. Stanislaw August Poniatowski. Polski Słownik Biograficzny. T. 41. Warszawa-Krakow, 2002.
5. Вигуржинський В. О. Тульчин – вчора, Тульчин – сьогодні. Вінниця, 2017. 84 с.
6. Довідник з історії України (А-Я). Київ, 2001. 1136 с.
7. Колесник В. Відомі поляки в історії Вінниччини. Біографічний словник. Вінниця, 2007. 1008 с.